

ZIGO, M.: Philosophy, Science, Worldview. *Filozofia* 38, 1983, №. 2, p. 141—154

The Marxist-Leninist Worldview is an instruction for activity and it must be based on a solid core of scientific knowledge. This core is represented by dialectical-materialist philosophy which is built, above all, by means of generalization and interpretation of scientific knowledge. This generalization and interpretation means legitimate continuation and relative completion of scientific knowledge. During the construction of scientific worldview Marxist-Leninist philosophy has got rid of some shortcomings and it forms a solid interpretation base for worldview employment of scientific knowledge.

Vedecký, marxisticko-leninský svetonázor sa neredukuje iba na vedecké *vysvetľovanie sveta*, ale jeho imanentnou zložkou je aj pochovenie a osobnostné akceptovanie určitej sústavy hodnôt a konanie v jej zmysle. Uvedomelé bytostné spojenie teórie a praxe — v spoločenských ako aj v individuálnych meradlách — je podstatnou a špecifickou črtou marxisticko-leninského svetonázoru. Priam axiomatically je to vyjadrené v Marxovej 11. téze o Feuerbachovi.

Dôraz na *činnosťnú* funkciu svetonázoru odlišuje jeho marxistické chápanie od rozličných koncepcií svetonázoru rozpracovaných najmä v úvahách nemeckých filozofov v súvislosti s pojmami Weltanschauung, Weltbild a pod., kde sa svetonázor redukoval výlučne na jeho *názorovú*, t. j. kognitívnu stránku.

Správne zdôraznenie činnosťného významu, zmyslu marxisticko-leninského svetonázoru vedie však v praxi často k nedoceňovaniu jeho poznatkového základu. Nepochybne, svetonázor, ktorý sa nepremieta do činnosti, ktorý ju neovplyvňuje a takpovediac „neoduševňuje“, je pôhou teoretickou schémou, nad ktorou si môže voľka iba rozum zahľadený do seba, posadnutý narcizmom. Ale priam tak konanie „v duchu“ vedeckého svetonázoru, o ktorom však má konajúce individuum minimálnu alebo prakticky nijakú predstavu, alebo ho pozná len zbežne, plytko a povrchrne, môže byť v určitej konkrétnej situácii spoločensky, ba čo viac, historicky pozitívne, no práve nedostatočné kognitívne osnovanie ho vždy zásadne limituje (napr. neuchráni pred upadnutím do ilúzií a utopizmu, dogmatizmu, ale práve tak i oportunizmu a pod.). Práve dôraz na poznatkové, teoretické osnovanie odlišuje aj marxisticko-leninské poňatie praktických aspektov svetonázoru od pseudopraktic-

¹ Základom tejto state je prednáška, ktorú autor predniesol na celoštátnom sústreďení vysokoškolských učiteľov marxisticko-leninskej filozofie v septembri 1982. Sčasti tu rezumuje viaceré základné myšlienky, ktoré o vzťahu filozofie, vied (najmä prírodných) a svetonázoru sformuloval v predošlých štúdiách a článkoch.

kých utilitaristických či pragmatických koncepcií, ktoré v hojnom počte produkuje aj buržoázne myslenie.

Ohraničujeme sa tu len na tieto krajné prípady, odhliadajúc od logických a najmä historických nuansí podôb vedeckého svetonázoru a ciest jeho osvojovania. Ale aj táto základná schéma azda stačí na zmysluplnú evokáciu problému, o ktorý v tejto štúdii ide. Totiž priamym dôsledkom akcentu na základný význam poznatkovej stránky vedeckého svetonázoru je známa téza, že práve marxisticko-leninská filozofia je a musí byť jeho teoretickým jadrom a osnovaním. V nadväznosti na túto tézu sa vynára problém svetonázorových aspektov špeciálnych vied, ktoré tvoria najvýznamnejšiu poznatkovú bázu tejto filozofie, ako aj problém možností, ciest a reálnych predpokladov adekvátneho využitia tejto poznatkovej bázy prostriedkami marxisticko-leninskej filozofie.

Tieto aspekty vystupujú do popredia najmä vtedy, keď uvažujeme o vzťahoch marxisticko-leninskej filozofie a špeciálnych vied všeobecne, no obzvlášť naliehavo sa nastoľujú vtedy, keď sa riešia otázky vzťahu vzdelania a svetonázorovej orientácie, svetonázorového pôsobenia prostredníctvom poznatkových sústav špeciálnych vied a pod., otázky, ktoré sa pri vzostupe všeobecného (a zároveň i špecializovaného) vzdelania stávajú čoraz naliehavejšími. Potreba spájania vedecko-technickej revolúcie s možnosťami a potrebami rozvoja socializmu zatláča možnosť založenia želaných svetonázorových postojov čoraz širších vrstiev nášho obyvateľstva iba na živelnom príklone k marxizmu, aj keď ju, pochopiteľne, bezozvyšku neeliminuje. Vyzdvihuje do popredia účinnú teoretickú argumentáciu spojenú s ochotou načúvať jej a akceptovať ju.

Pokúsme sa aspoň v základných črtách naznačiť: 1. čím a ako špeciálnovedecké poznanie ovplyvňuje filozofiu pri jej plnení si svetonázorovej funkcie a akými spôsobmi filozofia toto poznanie môže v uvedenom smere legitímne využiť, 2. ako filozofia spätne pôsobí na špeciálne vedy, najmä na ich svetonázorové predpoklady a aspekty a konečne 3. ako si v tomto smere počína naša filozofia.

1. Už v prvom priblížení k analýze zmyslu špeciálnovedeckého poznania môžeme v ňom rozlíšiť tri základné aspekty. Každý vedecký poznatok je určitým prínosom k nášmu poznaniu skutočností, v tej či onej miere ovplyvňuje náš vzťah k nej (má teda implicitnú hodnotovú dimenziu) a zároveň je príspevkom k praktickému ovládnutiu sveta. Kognitívny, dignitívny a praktický (v širokom zmysle slova „technický“) aspekt špeciálnovedeckého poznania sú neoddeliteľné. Každý z týchto aspektov má však svoju vnútornú štruktúru, možno v ňom vyčleniť ďalšie momenty.

Z hľadiska našej úvahy treba zaznamenať, že každý nový poznatok popri tom, že obohacuje danú vedeckú teóriu, že teda má špecifický význam pre špecialistu (teoretika či praktika) v danej vednej disciplíne, potenciálne alebo fakticky znamená aj prínos pre našu predstavu o skutočnosti, pre určitý sumárny vedecký obraz sveta. Tento prínos pre ve-

decký obraz sveta zaujíma aj ľudí, ktorí nie sú špecialistami v danej vede, chcú alebo sú nútení vedieť, ako veda vidí svet, čo nového prináša rozvoj vedeckého poznania do našej predstavy o svete a pod. Možno povedať, že určitý vedecký obraz sveta, presnejšie povedané obraz, ktorý si veda vytvára o svete, vzniká v procese vedeckého poznania do značnej miery automaticky, spontánne, v istom zmysle ako sekundárny produkt jej rozvoja. Do povedomia širokej verejnosti sa dostáva osvojovaním si vedeckých poznatkov v procese školského i mimoškolského vzdelávania, prostredníctvom popularizácie vedeckých poznatkov, alebo sprostredkované cez rozličné ideové a čoraz viac i technické dôsledky, ktorými určitý stupeň vývinu vedy vstupuje do nášho života a núti nás všímať si pokroky vedeckého poznania a zmýšľať sa nad nimi.

Určitý stupeň oboznámenosti s obrazom sveta súčasnej vedy je jednou z nevyhnutných podmienok pre skutočné pochopenie a osvojenie si vedeckej filozofie. Avšak na druhej strane ani najširšie znalosti o ňom, ako súčasná veda vidí svet, nemôžu nahradiť filozofický pohľad, či byť povýšené na filozofiu, resp. vedecký svetonázor. Vedecká filozofia nereprodukuje jednoducho vedecký obraz sveta, ale *spracúva ho* svojimi metódami, ktoré nadväzujú na metódy ostatného vedeckého poznania, sú ich špecifickým pokračovaním vo sfére skúmania objektívnych i subjektívnych podmienok a predpokladov vied, ich základov, historicky daných možností a hraníc, ich súvislostí a zakotvenosti v celku duchovného a praktického života danej epochy. Filozofia reprodukuje vedecký obraz sveta v jednote s jeho objektívnymi a subjektívnymi predpokladmi, je teda najhlbšou *formou kritickej sebareflexie vedy* daného obdobia, sebauvedomením si vedy, jej základov, charakteru a zmyslu. To je explicitne vyjadrené v kategóriách, pojmoch a princípoch filozofie. V tomto a iba v tomto zmysle prekračuje filozofia rovinu špeciálnych, konkrétnych vied.

Aby nedošlo k omylu, treba brať predošlé formulácie tak, ako boli vyslovené. Teda filozofia neprekračuje rovinu vedy v tom zmysle, že by disponovala poznáním, ktoré je vedám s ich metódami a s ich chápaním teórie neprístupné. Takéto chápanie by programove vyčleňovalo filozofiu zo sústavy vied. Marxisticko-leninská filozofia sa považuje za legítimnú súčasť sústavy vedeckého poznania, „metodický“ charakter má v rámci tejto sústavy a iba relatívne, totiž vzhľadom na špeciálne vedy, ich najhlbšie teoretické a metodologické osnovanie. Tento charakter vyplýva z predmetu a zamerania jej skúmania. Skúma totiž to, čo zásadne nie je a nemôže byť predmetom skúmania ani jednej zo špeciálnych vied, ale čo v každej z vied je: skúma ich základy, teoreticko-poznávacie, ale i sociálne predpoklady, poznávacie, ale i sociálny zmysel a prínos ich výsledkov z hľadiska celku ľudskej aktivity. Treba dodať, že toto filozofiu nestavia v zásade nad vedy, ako si to namýšľala staršia filozofia, ktorá sa považovala za kráľovnú vied. Iste, pre toto skúmanie je potrebný určitý nadhľad, no tento nadhľad má v podstate *metodický*

charakter. Pravda tým, že výsledkom tohto skúmania sú najvšeobecnejšie poznatky o svete a jeho poznávaní, sa filozofický nadhľad nepochybne líši od odstupu, ktorý voči vedám zaujíma napr. sociológia vedy či psychológia vedy. Nebudeme sa však púšťať do analýzy tejto problematiky. Pripomenieme iba, že filozofia by mohla byť nad vedeckým poznávaním iba v prípade, ak by jestvovali nejaké hlbšie, prenikavejšie prístupy k skutočnosti, ako sú tie, ktoré používajú vedy. Lenže niečo také jestvuje iba ak vo fantázii, a preto — pri všetkých svojich osobitostiach — filozofické poznanie je také isté vedecké poznanie ako poznanie iných teoretických disciplín, nie je a nemôže byť nijakým supervedeckým poznaním. To je veľmi dôležité pre chápanie podstaty a dosahu filozofického poznania a pre riešenie vzťahu filozofie a špeciálnych vied.

Filozofia je tak o.i. vedou o teoreticko-poznávacích problémoch vedy, o zmysle jej výsledkov a jej všeobecnometodologickej problematike, o jej mieste v duchovnom a praktickom živote spoločnosti, o základných trendoch jej vývinu atď.

Vzhľadom na to, čo sme povedali o hlavných stránkach filozofického spracúvania výsledkov špeciálnovedeckého bádania, je zrejmé, že nie všetky vedecké disciplíny (resp. ich stránky) majú pre filozofiu rovnaký význam. Vo všeobecnosti možno povedať, že filozofia sa sústreďuje predovšetkým na vedecké disciplíny (resp. ich časti), ktoré majú výrazne teoretický ráz, prinášajú fundamentálne poznatky o danej oblasti skutočnosti, na ktorých zvyčajne budujú viaceré vedecké disciplíny, a ďalej na tie vedy, ktoré skúmajú individuálne a sociálne predpoklady a aspekty poznania skutočnosti. Hlavný spôsob filozofického spracovania poznatkov týchto vied, ktorý je vlastne ich špecifickým zhodnotením „vyťažením“, „domyslením“ je *zovšeobecnenie* a filozofická *interpretácia*.

Oba tieto základné filozofické postupy sú — ako sme povedali — predĺžením, pokračovaním obdobného špeciálnovedeckého skúmania za hranice predmetu jednotlivých špeciálnych vied. Každá veda, najmä vo svojej teoretickej zložke, abstrahuje a zovšeobecňuje a tým prichádza k svojim základným pojmom a zákonom. Sú to však pojmy a zákony, ktoré majú „regionálnu“ platnosť (a tomu zodpovedajúcu hĺbku): platia pre určitú oblasť (napr. anorganickú prírodu) alebo určitý aspekt skutočnosti (napr. energetické procesy) a úmerne tomu aj vystihujú podstatné stránky skutočnosti. Tým, že filozofické zovšeobecňovanie pokračuje hranice jednotlivých špeciálnych vied, vedie k vytvoreniu pojmov a zákonov vystihujúcich podstatné stránky celej vedami reflektovanej skutočnosti, totiž k najvšeobecnejším a najabstraktnejším pojmom.

Rovnako každá veda je sériou následných interpretácií. Už konštatovanie vedeckého faktu predpokladá prístup ku skutočnosti s istým zámerom, istým spôsobom, z istého hľadiska a teda vedomú alebo nevedo-

mú interpretáciu. Celý postup od empirickej bázy vedy až k najvšeobecnejším teóriám špeciálnych vied je z hľadiska teórie nižšej roviny výkladom, interpretáciou. Práve v procese tejto interpretácie vzniká aj to, čo sme nazvali [spontánny] vedecký obraz sveta. Filozofická interpretácia vychádza ako z materiálu z najvyšších teoretických štruktúr špeciálnych vied a úzko súvisí s procesom zovšeobecňovania a abstrakcie. Má však aj závažnú osobitosť v porovnaní s interpretáciou v špeciálnych vedách. Hlavné úsilie špeciálnovedeckého skúmania smeruje totiž k nájdeniu idealizovaného obrazu skúmaných procesov a k vyjadreniu ich v podobe maximálne objektivizovaného zákona. Takýto zákon má, pokiaľ sa len dá, odhliadať od podmienok poznávacieho procesu, od vplyvu subjektívnych faktorov a pod. Naproti tomu filozofická interpretácia k týmto podmienkam práve prízerá, zahŕňa ich do svojich teoretických formulácií explicitne alebo aspoň implicitne. Navyše *organickou súčasťou* filozofickej interpretácie je pýtanie sa na zmysel a obsah skúmaných poznatkov nielen pre poznanie sveta ako celku, ale aj pre formulovanie a usmerňovanie postojov človeka k nemu.

Tu len istým spôsobom reprodukuje to, čo sme povedali o osobitosti filozofického poznania (v porovnaní so špeciálnovedeckým), o filozofii ako „metavede“ atď. Vo filozofických poznatkoch je vyjadrený v najvšeobecnejšej podobe dosiahnutý stupeň vedeckého poznania daného obdobia v jednote s ideovými a sociálnymi predpokladmi tohto poznania, s dosahom tohto poznania na hodnotenie a praktickú orientáciu človeka a spoločnosti daného obdobia. *Filozofické poznatky sú poznatím i reflexiou poznania. Vo filozofii veda metodicky uvažuje sama o sebe.* To treba mať ustavične na pamäti, aby sme pochopili, že filozofia je vedou, patrí zákonite a nevyhnutne do sústavy vedeckého poznania, no zároveň sa nedá redukovať iba na kognitívnu stránku, má aj ďalšie aspekty a funkcie, alebo inak povedané, je samostatnou formou spoločenského vedomia, nereducovateľnou na vedu (chápanú ako sústavu špeciálnych vied), ktorá je tiež jednou z foriem spoločenského vedomia.

Spätosť filozofie so špeciálnovedeckým poznaním sa teda realizuje vo viacerých smeroch. Najčastejšie, keď sa hovorí o súvislosti filozofie s vedami, má sa na mysli význam filozofie ako relatívneho vyústenia a súčasne východiska špeciálnovedeckého poznania. Častokrát sa vzťah filozofie a vied vôbec redukuje iba na túto súvislosť. Je to dané dvoma základnými okolnosťami: jednak dejinami vzťahov filozofie a vied, jednak vcelku pochopiteľnou — z daného zorného uhla (totož z uhla, spod ktorého o filozofii rozmýšľajú vedci) — redukciou filozofie len na jej poznávaciu funkciu. Hoci táto redukcia nie je opodstatnená, predsa možno i treba o tomto „čisto“ poznávacom aspekte vzťahu filozofie a špeciálnych vied uvažovať a skúmať ho ako relatívne samostatný. Na tejto rovine sa totiž najčastejšie nadväzujú, ale aj rušia zväzky medzi filozofiou a špeciálnymi vedami, tu sa otvára tvorivý dialóg medzi filo-

zoľmi a reprezentantmi vedy, alebo sa začína zdvorilé mlčanie, spôsobené vzájomným rozčarovaním. Aby týchto rozčarovaní bolo na oboch stranách čo najmenej, musíme si uvedomiť, že medzi všeobecnometodologickou filozofickou koncepciou, ďalej metodológiou ako špeciálnou vedou (vybudovanou práve vždy na nejakej takejto filozofickej koncepcii, no konkretizujúcej ju do podoby schém postupov v špeciálnych vedách) a konkrétnou metodológiou až metodikou tej-ktorej špeciálno-vednej disciplíny, resp. jej časti, je veľa sprostredkujúcich článkov, v ktorých pre povrchnejšieho pozorovateľa sa filozofické fundovanie teórie a metód špeciálnych vied neraz stráca. To je jeden z dôvodov, ktorý vedie k popieraniam významu filozofie pre špeciálne vedy a vzápätí k spochybňovaniu alebo odmietaniu vedeckého charakteru akejkoľvek filozofie. Neraz je však tento postoj v skutočnosti motivovaný tým, že filozofia ničí ilúziu mnohých vedcov, že veda je iba čisté, prísne objektívne, nezainteresované poznanie a bez toho, že by oslabovala poznávaciu funkciu vedy, upozorňuje aj na jej dobové ohraničenia a závažné, externé súvislosti (s ideológiou, politikou, svetonázorom, morálkou atď.).

Pritom je však faktom — a už sme sa o tom zmienili — že filozofia má svojou poznávacou stránkou nepomerne väčší význam pre vysoko teoretické vedecké disciplíny a vo všeobecnosti jej význam v tomto ohľade klesá tou mierou, čím viac je určitá vedná disciplína špecializovaná alebo aplikovaná. Dejiny vedy a obzvlášť jasne prudký kvalitatívny zlom vo vývine prírodných vied, ktorý sa začal na rozhraní minulého a nášho storočia (tzv. „kríza fyziky“) a naň nadväzujúca akcelerácia rozvoja špeciálnovedeckého poznania vôbec, ukázali tiež, že potreba filozofie pre vedy a záujem o ňu medzi vedcami — teoretikmi — mimoriadne stúpa v zlomových situáciách, v čase, keď živelná „filozofia“ vedcov zlyhá, stane sa neudržateľnou, keď treba formulovať kvalitatívne nové východiskové princípy i metodologické postupy. V takýchto situáciách sa vedci, predovšetkým významní teoretici obracujú buď na jestvujúce filozofické koncepcie, alebo — ak im tieto nevyhovujú, ak im nedôverujú, alebo ich nepoznajú, pokúšajú sa sami filozoficky premyslieť a argumentovať nové myšlienky a prístupy. Spomeňme len ako príklad, koľko pozornosti venoval filozofickým otázkam zakladateľ teórie relativity A. Einstein, tvorca fyziky mikrósveta N. Bohr, W. Heisenberg, P. Langevin a veľa ďalších, mnohí kozmológovia, biológovia, psychológovia atď.

2. Pravda, z hľadiska marxisticko-leninskej filozofie sa tu vynára závažná otázka: O princípy ktorej filozofie sa títo vedci opierali (resp. opierajú) pri formulovaní nových, neraz prevratných vedeckých teórií. Musí to byť vždy marxisticko-leninská filozofia, ktorá je jedine vedec-kou, súčasnému stupňu vývinu vedy i spoločnosti adekvátnou filozofiou, alebo to môže byť aj niektorá iná filozofia? Túto otázku často kladú vedci a stretávame sa s ňou aj pri svetonázorovej výchove, keď ukazu-

jeme na spätosť vedeckej filozofie so špeciálnymi vedami a na bytostne nepriateľský pomer idealizmu k vede. Preto sa treba pri nej na chvíľu pristaviť. Navyše, spôsob jej riešenia je inštruktívny aj pre mnohé iné aspekty uvažovania o vedeckej filozofii a jej vzťahu k vedám, ale aj o jej mieste v duchovnom živote jednotlivcov, spoločenských tried, vrstiev atď. Je faktom, že mnohí tvorcovia modernej vedy, ktorí buď majú filozofické sklony, alebo sú nútení pod tlakom vývinu vlastnej vednej disciplíny zaoberať sa aj filozofickými otázkami, hlásia sa k iným smerom, nie k dialektickému materializmu a podľa vlastného presvedčenia opierajú svoje všeobecne teoretické a metodologické úvahy o tieto smery (zvyčajne nie v čistej podobe, ale s eklektickým prelínaním sa rozličných prúdov). Nezaujatý vedecký rozbor tejto situácie ukazuje, že často ide o osobné ilúzie vedca, ktorý sa nazdáva, že sa opiera o tú či onú idealistickú filozofiu, ale je aj veľa prípadov, keď vedec naozaj využíva určité princípy a pojmy danej filozofie ako teoreticko-metodologickú výbavu svojho bádania.

Pri hľadaní odpovede na tento problém musíme brať predovšetkým do úvahy, že akákoľvek filozofická koncepcia, pokiaľ celkom nerezignovala na isté vedecké ambície a nespretrhala svoje zväzky s vedami, vo svojom kategoriálnom aparáte a metodologickom inštrumentáriu odráža — s väčším-menším stupňom adekvátnosti — stav, tendencie a problémy vied a teda nie je bez šancí poslúžiť určitými východiskovými ideami ďalšiemu vedeckému bádaniu. Rozdiel medzi vedeckou a nevedeckou filozofiou je síce kvalitatívnym rozdielom, no nie je to rozdiel absolútny, najmä ak berieme do úvahy množstvo a diferencovanosť tých filozofických koncepcií, ktorým nemôžeme bezozvyšku priznať prívlastok „vedecký“, no zároveň medzi ktorými sú (vzhľadom na súčasnú úroveň vedeckého poznania) smery, ktoré majú relatívne — t. j. v porovnaní s inými — bližšie k vedeckému poznaniu ako iné, hoci v základnom osnovaní neprestávajú byť *nevedeckými* filozofiami. Je predsa zásadný rozdiel napr. medzi filozofiou B. Russella, ktorý z agnostických pozícií obmedzuje nielen možnosti filozofického, ale každého vedeckého poznania, no neuchyľuje sa k transcendentu či k iracionalistickým výkladom (naopak, jedno i druhé rozhodne odmieta) a filozofiou nejakej vyslovene náboženskej či iracionalistickej proveniencie. Prívlastok vedeckosti má teda (nielen v historickom ohľade) relatívny charakter. Preto je možné, že aj filozofické koncepcie, ktoré svojou podstatou síce nie sú vedecké, môžu *do určitej miery* zohrávať vo vývine vedy pozitívnu úlohu.

Oveľa častejšie však nejde ani o túto ohraničenú úlohu, ale o náhodné zhody medzi doktrínálnou tézou niektorej filozofie a poznatkom, teóriou či hypotézou špeciálnej vedy, o zhodu, ktorá je podmienená obrovskou rozmanitosťou a mnohoaspektovosťou vedeckého poznania a samej skutočnosti. Tak napríklad kozmologická hypotéza tzv. „big bang“, t. j. výbuchu „prvotného atómu“, superhustej koncentrácie hmoty,

ktorou sa začala evolúcia nám známej oblasti vesmíru, veľmi dobre vyhovuje filozofiám, ktoré uznávajú akt stvorenia sveta a v tejto hypotéze vidia akési vedecké vyjadrenie náboženskej dogmy. Ide však o povrchnú zhodu, ktorá nemá nijaké opodstatnenie, pretože teoretické predpoklady tejto vedeckej hypotézy na jednej strane a kreacionistickej filozofie na strane druhej nemajú nijaké styčné body. Upozorňujú na to nielen materialistickí filozofi, ale aj sami vedci. (Pozri 1) Tieto príznaky zhôd bez hlbšieho teoretického osnovania nie sú napokon v dejinách vzájomných vzťahov filozofie a špeciálnych vied ničím novým. Napr. v období formovania sa a prvých veľkých úspechov paleontológie sa teológovia a nábožensky založení vedci celkom vážne usilovali vydávať paleontologické nálezy za vedecké dôkazy o pravdivosti biblického rozprávania o potope.

Pre posudzovanie významu filozofie pre špeciálne vedy sú nepochybne dôležité prípady, kedy nejde o náhodnú a vonkajšiu zhodu, ale o skutočnú vedeckú podnetnosť idealistických filozofických smerov. V týchto prípadoch sa potvrdzuje pravdivosť tézy, že idealizmus nie je nejaký nezmysel, že vzniká na základe nesprávne utvorenej abstrakcie, pričom stupeň tejto nesprávnosti je u rozličných smerov odlišný. Ako v iných oblastiach, aj tu je každý schematizmus a dogmatizmus neplodný a vedie iba ku skresľovaniu situácie. Zásadne však platí, a vývin vied to potvrdzuje, že akýkoľvek „umiernený“ idealizmus môže mať iba ohraničený pozitívny význam pre vedy, že vedci, ktorí sa ním riadia ako svojím teoreticko-metodologickým základom a východiskom, narazia vždy na obmedzenia, ktoré *nevypĺývajú z povahy vedy*, ale z filozofickej tézy a ktoré zásadne odporujú zmyslu a tendenciám vedeckého bádania. Hoci prípady tohto druhu nie sú vo vedách zriedkavé, ešte častejšia je situácia, že vedec, keď cíti takéto ohraničenia, sa vo svojej vedeckej práci spontánne odkloní od filozofickej doktríny, ktorú inak uznáva. Veda a jej vývin má totiž svoju vlastnú logiku, ktorá zvyčajne prevláda nad autoritatívnym prístupom danej idealistickej filozofie. Napr. máloktorý veriaci biológ čo len pomyslí na to, že by nemal skúmať prirodzený proces vzniku živej hmoty či dokonca organizmov z neživej hmoty (hoci boli a sú aj takéto prípady), ale bez toho, že by osobne prestal uznávať náboženskú filozofiu, ako vedec sa na výskumoch tohto druhu zúčastní. V takomto prípade nevedome, ale fakticky postupuje v duchu zásad, ktoré vytyčuje vedecká filozofia, pravda, keďže ich nepoužíva programove, riskuje zbytočné okľuky a omyly, ktorých by sa mohol vyvarovať. V takomto prípade hovoríme, že sa prejavuje živelný materializmus vedcov.

Význam filozofie pre špeciálnovedecké bádanie sa však neobmedzuje iba na tento všeobecnoteoretický a metodologický aspekt. Treba uviesť ešte aspoň dva najzákladnejšie ďalšie smery, v ktorých sa s ním stretávame.

Po prvé je to okolnosť, že práve vedecká filozofia umožňuje správne

pochopiť, zaradiť a hodnotiť *spoločenský a ľudský význam vedeckej aktivity*. Iba širší filozofický nadhľad umožňuje odpovedať na také otázky, ako je problém zmyslu pokroku vedeckého poznania, spôsobu zapojenia sa vedeckého výskumu do zápasu o vzostup ľudstva a pod., otázky, ktoré sú mimo „náplne“ ktorejkoľvek zo špeciálnych vied, no nemali by byť mimo pozornosti a záujmu ani jedného vedca. Sem patria aj problémy vedeckej etiky, ktoré síce nikdy neboli jednoduché, ale v súčasnosti sa stali mimoriadne komplikované napr. vzhľadom na negatívne ekologické dôsledky viacerých smerov použitia vedeckých výskumov a najmä vzhľadom na možnosť využitia (presnejšie zneužitia) vedeckého poznania pre vojenské účely. Tieto otázky nemožno nielen riešiť, ale ani rozumne postaviť bez koncepčného, všestranného filozofického prístupu. A opäť, ako pri teoreticko-metodologickom pôsobení filozofie na špeciálne vedy, aj pri riešení týchto otázok nachádzame celú škálu názorov, od nehistorickej apoteózy vedeckého poznania až po jeho zatracovanie, od zmenšovania nebezpečenstiev, ktoré — za istých podmienok — vývin vedeckého poznania prináša, až po priame ospravedlňovanie zneužitia vedy. Je zrejmé, že ani jedno z uvedených stanovísk nie je zosúladiateľné s vedeckou filozofiou, pretože nerespektuje princípy historického materializmu a často aj elementárne zásady dialektiky.

Po druhé, v úzkej súvislosti s predošlým, filozofia rieši problém postavenia vedy v štruktúre ľudskej tvorivej činnosti, *problém kultúrneho statusu vedy*. Správne riešenie tohto problému je dôležité pre vedu ako inštitúciu, ale aj pre vytváranie individuálnych postojov vedcov k svojej odbornej činnosti a jej širším súvislostiam. Túto potrebu viacerí vynikajúci vedci aj explicitne sformulovali. Napr. fyzik M. von Laue napísal: „Filozofia celkom pretvorila moje bytie, fyzika sa mi dokonca od tej doby zdá byť vedou, ktorej ozaistnou prednosťou je, že poskytuje filozofii podstatné pomocné prostriedky. Vidí sa mi, že všetky vedy sa musia zoskupiť okolo filozofie ako okolo svojho spoločného stredu a že ich vlastným cieľom je slúžiť jej. Len tak možno zachovať jednotu vedeckej kultúry proti ustavične napredujúcej špecializácii vied. Bez tejto jednoty by všetka kultúra bola odsúdená na zánik.“ (Citované podľa 2, s. 19—20) Pestovanie vedeckej kultúry v kontextoch s inými zložkami súčasnej kultúry je veľmi dôležitou záštitou pred tendenciami (častými v modernej vede) k technokratizmu, k preceňovaniu vedy na úkor iných stránok kultúry, k atomizácii vedy v dôsledku rastúcej špecializácie a pod.

3. V našom storočí, v čase revolúcií vo vede a nesmierného permanentného vedecko-technického rozvoja, došlo a stále dochádza k hlbokým zmenám v charaktere vedy a techniky, ako aj ich zástoja v živote spoločnosti i jednotlivca, vrátane zásadnej reformulácie vedeckého obrazu sveta. Pozornosť širokej verejnosti sa sústreďuje predovšetkým na zmeny v spoločenských funkciách vedy a najmä na problémy mož-

nosti jej využitia v prospech ľudstva alebo zneužitia proti nemu. Mnoho ľudí spája s vedou tie najoptimistickejšie nádeje a ešte viac pesimistické vízie budúcnosti, zabúdajúc, že je to práve povaha spoločenských síl disponujúcich vedou, ktorá rozhoduje v konečnom dôsledku aj o jej vplyve na bližšie i vzdialenejšie perspektívy ľudstva.

Nemenej rozporné, až priam protikladné sú aj výklady zmien v ob-
raze sveta, ktorý produkuje súčasná veda, interpretácie svetonázorových
dôsledkov čiastkových poznatkov, ale najmä základných teoretických
konceptí. Základnou zásadou dialektickomaterialistickej interpretácie
týchto dôsledkov je prístup cez pochopenie (a to čo možno najkomplex-
nejšie pochopenie) podstaty zmien v charaktere vedy, opierajúce sa
o logicko-historickú analýzu jej kvalitatívne nových črt. Celé filozofické
dielo zakladateľov a najväčších predstaviteľov marxisticko-leninskej
filozofie je ukážkou takéhoto prístupu. Svoj zápas proti idealistickým,
náboženským, agnostickým a iným vedným „záverom“ z rozvoja ve-
deckého poznania nevedli v podobe nejakých, takpovediac, lokálnych
šarvátok, stavajúc názor na určitý problém (napr. na tézu o tepelnej
smrti vesmíru alebo o miznutí hmoty alebo o hieroglyfickej povahe
našich pocitov a vnemov atď.) proti inému názoru, ale vždy sa obra-
cali k širším a najmä základným vedeckým súvislostiam takýchto téz.
Na základe analýzy týchto súvislostí, t. j. na základe posúdenia skutoč-
ných myšlienkových — a teda filozofických — východísk, princípov a
dôsledkov určitej vedeckej teórie odhalili neadekvátnosť kritizovaných
svetonázorových záverov z nej, často i úmyselné falšovanie obsahu
a zmyslu týchto teórií a teda nielen filozofickú, ale aj špeciálnovedeckú
neodôvodnenosť týchto záverov. Pravda, povaha ich životného diela spô-
sobila, že to boli často len náznakovité analýzy, ale to nič neuberá na
ich prenikavosti, potvrdenej ďalším vývinom vied a vedeckej filozofie.

Spomíname to preto, že tento prístup k vyvodzovaniu svetonázoro-
vých dôsledkov vied bol istý čas zatlačený do úzadia menej produktív-
nymi a viacerými svojimi dôsledkami, aj chybnými prístupmi. Z nich aj
dodnes ešte občas prežíva najmä tzv. ilustratívna metóda, keď filozofickú
analýzu, interpretáciu a zovšeobecnenie nahrádzajú príklady, ktoré naj-
vhodnejšie „potvrdzujú“, ba dokonca „dokazujú“ určité filozofické tvr-
denie či princíp. Zabúda sa, že príklad naozaj môže ilustrovať, no nemôže
nič potvrdzovať. Pedagogická užitočnosť príkladu sa tu stotožňuje s jeho
argumentačným významom.

Kto pozorne a nepredpojaté sleduje marxistickú filozofickú litera-
túru za posledné desaťročia, musí uznať, že dialektickomaterialistickí
filozofi sa vrátili k inšpirujúcemu vzoru klasikov a tvorivo ho rozvíjajú.
Skúmanie všeobecno-teoretických, t. j. filozofických východísk vedy
(uvedomených i neuvedomených, živelných), metodologických postu-
pov, ktoré sa v nej uplatňujú, zákonitostí jej vývinu (a to tak vývinu
poznatkového jadra vied, ako aj vedy komplexne, v jednote jej poznáva-
cích, hodnotových, praktických a sociálnych dimenzií), využitie fundo-

vanej historickej retrospektívy pre lepšie pochopenie súčasnosti i perspektív vedeckého myslenia, skúmanie miesta vedy v celku ľudskej kultúry atď. dáva množstvo materiálu a podnetov aj pre komplexné posudzovanie a výklad svetonázorového zmyslu výsledkov súčasnej vedy.

V Sovietskom zväze vznikli celé školy, ktoré sa venujú výskumu vývinu vedeckého poznania a najmä jeho súčasných problémov zo špeciálnych hľadísk, pravda, na jednotnej základni princípov marxizmu-leninizmu, pričom viacerými závermi sa navzájom odlišujú, vytvárajúc tak tvorivé napätie, povzbudzujúce k ďalšiemu skúmaniu. Podobné procesy, aj keď — pochopiteľne — v menšom rozsahu, prebiehajú aj v iných socialistických krajinách, ba vo svetovom marxistickom myslení.

Z hľadiska dejín marxisticko-leninskej filozofie je to jav zaujímavý po viacerých stránkach. Z hľadiska našej témy jeho význam spočíva najmä v tom, že sa v rámci marxisticko-leninskej filozofie sformovala a ďalej rozvíja vedecky osnovná a pritom nedogmatická teoretická základňa, z ktorej možno interpretovať zmeny v súčasnej povahe vedy, vrátane výkladu jej svetonázorových dôsledkov.

Nejde už o príklady a tobôž nie o vtesnávanie živej vedy do akýchsi apriórnych, strnulých, filozofiou prefabrikovaných foriem. Ide naozaj o pokračovanie v činnosti živej, pracujúcej vedy, o domýšľanie jej filozofických (a v tom i svetonázorových) konzekvencií.

Takouto *interpretačnou* *bázou* povahy, ale aj svetonázorových dôsledkov modernej vedy, vypracovanou u nás, je napr. koncepcia vývinu vedy ako vývinu racionality, ako ju rozpracúva profesor Zelený. Kritika predmarxovských typov racionality (aristotelovského, čiže finalistického a klasicko-novovekého, čiže ahistoricko-technického) má aj mimoriadny svetonázorový význam. Ešte väčší význam majú však charakteristiky moderného, t. j. marxovského chápania vedeckej racionality. Podľa autora sa u Marxa a jeho pokračovateľov moderná veda a vzťah teórie a praxe v nej chápu z pozície, ktorú označuje ako *historicko-praktickú*. Z tejto pozície vyplýva množstvo konkrétnych dôsledkov. V najvšeobecnejšej podobe ich zhrnuje tvrdenie prof. Zeleného: „V dôsledku zmien v celkovom ľudskom praktickom bytí, ku ktorým dochádza... s rozvojom socializmu, osvojujúceho si čoraz viac vymožeností vedecko-technickej revolúcie, stáva sa vypracovanie prostriedkov pre racionálne pochopenie *premeny sveta a sebaapremeny človeka v ich koincidenzii* životnou celospoločenskou potrebou. S tým súvisí i potreba ujasnenia zjednocujúceho základu opisných a hodnotiacich súdov. Za týchto podmienok sa na jednej strane stáva čoraz naliehavejšou potreba fundácie *všetkého* vedeckého myslenia materialistickou dialektikou, ktorá zaraďuje samo vedecké myslenie do celkovej dialektiky subjektu a objektu a na druhej strane tieto podmienky čoraz naliehavejšie stavajú potrebu rozpracovať materialistickú dialektiku v smere hlbšieho objasnenia historicko-praktickej povahy racionality, objavenej prvýkrát pri vzniku marxizmu, v smere hlbšieho objasnenia špecifiky dialektickomaterialis-

tického historického typu racionality vo veľkých historických súvislostiach..." (3)

Koncepcia nového typu racionality, ktorú rozpracúva prof. Zelený a jeho spolupracovníci, nie je u nás jediným pokusom o domyslenie a výklad zmien v základoch súčasnej vedy. Ak ostaneme len v rámci slovenskej filozofie, podobným smerom sa už dávno uberajú úvahy akad. Filkorna, sústreďujúce sa — pravda — na oblasť metodológie vied. Máme tu na mysli najmä jeho koncepciu štyroch typov analýz (klasifikačná, vzťahová, kauzálna a dialektická) a najmä citelné úsilie v posledných rokoch hlbšie rozpracovať práve problematiku dialektického typu analýzy. Veľkým prínosom v tejto oblasti sú aj práce doc. Černíka, v ktorých sa až minuciózne skúmajú typy vedeckého zákona a zdôrazňuje sa špecifickosť imanentného zákona dialektických štruktúr. V oblasti teórie osobnosti, no s oveľa širším dosahom, než len pre túto oblasť, vyvinul v tomto smere pozoruhodnú koncepciu prof. Ciger, zdôrazňujúci centrálny pojem dialektickej celostnosti.

Uvedené ukazuje, že naša filozofia (nehovoriac už ani o sovietskej) vytvorila a ďalej vytvára široké pole možností pre adekvátnu interpretáciu zmien v základoch vedy, vo vedeckom obraze sveta, v metodológii moderných vied, v štýle vedeckého myslenia atď. Je treba tieto (a ďalšie im podobné) tvorivé podnety využiť aj v oblasti rozpracúvania vedeckého svetonázoru, jeho propagácie a v programovej výchove k nemu, najmä na vysokých školách.

Z tohto náčrtu vzťahu filozofie a špeciálnych vied s ohľadom na adekvátnu interpretáciu svetonázorových konzenkvencií vied vyplývajú tieto hlavné závery:

1. Vychádzajúc z myšlienky dostatočne dokázanej dejinami vedy vskutku afilozofická veda a nevedecká filozofia sú možné iba ako karikatúry poznávacieho i praktického úsilia ľudstva. Z toho okrem iného vyplýva, že úzka spolupráca filozofov a odborníkov v špeciálnych vedách je *conditio sine qua non* pre rozvoj oboch oblastí ľudskej reflexie skutočnosti, ale i kultúry vôbec.

2. Pri vytváraní kognitívneho (poznatkového, náukového) obsahu svetonázoru, najmä u tej časti obyvateľstva, ktorá má príslušné stredoškolské a hlavne vysokoškolské vzdelanie, treba vychádzať z výsledkov výskumu filozofických otázok vied, ktorá vyúsťuje do ďalšieho rozpracúvania kategoriálneho systému marxisticko-leninskej filozofie. Hlavná úloha štátneho plánu základného výskumu, kde je táto problematika obsiahnutá, by mala mať ako jeden z výstupov svetonázorovú aplikáciu poznatkov najmä vo vysokoškolskej výučbe a výchove a v popularizácii vedy. Tento výstup by mohol byť zabezpečený napr. vhodne volenou reortnou úlohou MŠ SSR.

3. Je profesionálnou i morálnou povinnosťou filozofov aktívne vstúpať do procesu utvárania globálneho vedeckého obrazu sveta, upozorňoval na nové, z hľadiska marxisticko-leninského svetonázoru validné črty danej etapy jeho vývinu, v zárodku argumentovane zamedzovať možnosť ich idealistických dezinterpretácií a pod.

4. V patričnej miere zohľadňovať výklad svetonázorového zmyslu výsledkov vied samými vedcami, najmä najpoprednejšími. Tieto výklady majú nesmiernu publicitu a autoritu. Tvorivo a kriticky domýšľať tie, ktoré sa blížia stanovisku dialektického materializmu iniciatívne vytvárať polemickú protiváhu tým, čo skresľujú skutočný svetonázorový význam súčasných vedeckých koncepcií. Pritom odhaľovať aj prípadnú mimovedeckú motiváciu takýchto interpretácií, najmä ak ide o militantne antimaterialistické až antikomunistické výklady (napr. typu Monodových útokov na dialektický materializmus).

5. Ustavične upozorňovať na neoddeliteľnosť kognitívnych a hodnotových stránok vedy a jej pokrokov. Tu musia byť filozofi obzvlášť iniciatívni, lebo vedci často tento aspekt zanedbávajú.

Tieto zásady ani zďaleka nevyčerpávajú problematiku svetonázorového pôsobenia prostredníctvom špeciálnych vied. No rozhodne patria medzi podstatné, a preto zreteľahodné.

LITERATÚRA

1. ZIGO, M.: K filozofickým aspektom kozmologickej problematiky. Filozofia, 1975, č. 3.
2. GOTT, V. S.: Filozofické otázky súčasnej fyziky. Praha 1976.
3. ZELENÝ, J.: Pojednání o dialektice. Praha 1980.

ФИЛОСОФИЯ, НАУКА И МИРОВОЗЗРЕНИЕ

Милан Зиго

В статье показано основное значение познавательного начала научного мировоззрения, которое, однако, тесно связано с его ценностным и практическим аспектами. В ней анализируются три основных вопроса: во-первых, чем и каким образом частнонаучное познание оказывает влияние на философию при выполнении ею мировоззренческой функции и каким образом философия может использовать это познание в указанном направлении; во-вторых, каким образом философия оказывает обратное воздействие на специальные науки, прежде всего на их мировоззренческие предпосылки и аспекты и, наконец, в-третьих, как в этом отношении действует наша современная философия. Автор подчеркивает, что в основе построения диалектико-материалистической философии как теоретической основы научного мировоззрения лежит прежде всего обобщение и интерпретация научного познания. Это обобщение и интерпретация научных знаний являются законным продолжением и относительным завершением научного познания (научной картины мира). Марксистско-ленинская философия при построении научного мировоззрения освободилась от некоторых недостатков прошлого (например, от т. н. иллюстративного метода) и посредством своих концепций создает солидную интерпретационную базу для мировоззренческого использования результатов частнонаучного познания.

Milan Zigo

Im Aufsatz wird auf die Bedeutung der Erkenntnisgrundlage der wissenschaftlichen Weltanschauung hingewiesen, die aber eng mit deren Wert- und Praxisausmündung zusammenhängt. Es werden drei Grundfragen analysiert: 1. womit und wie die spezialwissenschaftliche Erkenntnis die Philosophie bei der Erfüllung ihrer weltanschaulichen Funktion beeinflusst und auf welche Weise die Philosophie diese Erkenntnis in erwähneter Richtung nutzen kann, 2. wie die Philosophie auf die Spezialwissenschaften rückwärt, besonders auf deren Weltanschauungsvoraussetzungen und -aspekte und schliesslich, 3. wie sich in dieser Richtung die gegenwärtige Philosophie verhält. Der Vf. betont, dass die dialektisch-materialistische Philosophie als theoretische Grundlage wissenschaftlicher Weltanschauung vor allem durch Verallgemeinerung und Interpretation der wissenschaftlichen Erkenntnis gebaut wird. Diese Verallgemeinerung und Interpretation wissenschaftlicher Erkenntnisse stellt die legitime Fortsetzung und relative Vollendung der wissenschaftlichen Erkenntnis (des wissenschaftlichen Weltbildes) dar. Die marxistisch-leninistische Philosophie hat sich beim Aufbau der wissenschaftlichen Weltanschauung von einigen Mängeln der Vergangenheit (z.B. der illustrativen Methode) freigemacht und stellt mit ihren Konzeptionen eine solide Interpretationsbasis für die weltanschauliche Nutzung von Ergebnissen spezialwissenschaftlicher Forschung dar.